

## HALK DİNİ\*

W. A. Christian JR.  
Çev.: Mustafa ARSLAN\*\*

Köylü nüfusu (geniş, oldukça karmaşık topluluk kesimini oluşturan ziraatçı gruplar anlamında) muhtemelen İ.Ö. 6000’li yıllardan itibaren güneybatı Asya’da, İ.Ö. 3100’lerden itibaren Mısır’da ve İ.Ö. 1500’lü yıllardan itibaren de güneydoğu Meksika’da var olmuştur. Aktif ekonomik araçlar veya değiş-tokuş faaliyetinde bulunan, kıt geçim kaynaklarına sahip zirai girişimcilerin tersine köylüler, artık ürünlerini daha güçlü gruplar aracılığıyla kent merkezlerine dağıtan çiftçilerdir. Pratikte köylünün kim olduğu ya da olmadığına hakikatte karar vermek, özellikle fabrikasyon işleri yapan çiftçiler, modern Avrupalı aile boyu çiftçiler, çağdaş Kuzey Amerikalı küçük çiftçiler gibi ya da mahsulü biçen ve kavurup nakite çeviren güney Amerika çiftçileri örneğindeki gibi pek kolay değildir. Bu makalenin amaçları açısından bu terim Asya, Kuzey Afrika, Güney doğu Avrupa ve Latin Amerika’nın geçmişi ve bu günkü yerleşik çiftçileri ve taşralılarına ve tarihsel olarak da Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika’daki yerleşik çiftçilere tatbik edilebilir.

Yerleşik ekicilik dünyanın farklı zaman ve mekanlarında esas olarak farklı biçimler almak suretiyle (kısa süreli, hayvanların çektiği sabanlar, dağ köycülüğü ve hidrolik sistemler aracılığıyla yapılan devamlı ekim) bağımsız olarak geliştiğinden, ziraata dayalı orijinal, evrensel bir din araştırması bir takım spekülasyonlara sebebiyet veriyor gözükabilir. Bununla birlikte ana erkillik, yer yüzü ana tanrıçaları ve ay ibadeti gibi bir takım tasavvurlar üzerinde yoğunlaşan bir takım çabalar sarf edilmiştir.

Yine de köylü toplumları, üyelerinin ihtiyacını karşılayacak çeşitli dinlere dayalı olarak sınırları ve gereksinimleri düzenleyen ortak özelliklere sahiptirler: (1) Köylüler özel bir eko sisteme bağlıdırlar; (2) çoğunlukla benzer sosyal çevrelerde (ev hayatına dayalı, dağınık çiftliklerde veya küçük yerleşmelerde) yaşarlar; ve (3) ürettikleri besinler açısından daha geniş bir topluma bağlıdırlar. Onların dini, genellikle bir parçası oldukları daha geniş sosyal, ekonomik ve politik ağ yanında mahalli, doğal ve sosyal dünya ile ilişki kurmalarını sağlayıcı yollara sahiptir.

---

\* W. A. Christian JR., “Folk Religion” **The Encyclopedia of Religion**, (ed.) M. Eliade, Macmillan, New York 1987, C. 5, s. 370-374.

Halk dini konusu metnin çevrildiği eserde dört makale halinde işlenmiştir. Birincisi, halk/köylü dinini genel olarak teorik açılardan ele alan ve şu an elinizde olan makaledir. Diğer üç makale ise, üç büyük dinin bünyesindeki halk dini unsurlarını ele alan “halk İslamı, halk Katolikliği ve halk Yahudiliği” hakkındadır. Biz burada, önce ilk makale olan ve halk dinini genel ve ana hatlarıyla işleyen makaleyi, sonra da “halk İslam”ını inceleyen makaleyi tercüme ettik. Halk İslamı çevirisi bu çeviriden hemen sonra yer almaktadır.

\*\*Dr., İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, muarslan@inonu.edu.tr

Eko sistemi kullanmak için diğer insanlar gibi köylüler tabiatın evrelerine, gün ve geceye, ayın evrelerine, güneş yılına, hayvan ve bitkilerin yaşam evrelerine ayrı bir önem verirler. Çünkü bunların tamamının yetiştiriciler için büyük önemi vardır. Birçok köylü kültürü gündönümleri, ekim, filizlenme ve hasat dönemleri ile alakalı geçiş ayinleri ve usullerine sahiptirler. Manzara ve iklimin geniş çapta farklılık göstermesi sebebiyle köylüler, mahalli olarak tanınan kutsal mekanlar, zamanlar ve ulûhiyetler tesis etmeye yöneldiler. Bir kaynakta, mağarada, dağın tepesinde, ırmak kenarında veya özel bir ağaçta da olsa köylüler büyük kuraklık, dolu ve böcek istilası gibi zirai afetlere çözüm bulunması için kriz zamanlarında, takvime göre bunların ulûhiyetine tazimde bulunmaya başladılar.

Sosyal ilişkiler açısından köylü hayatı, ev halkı arasındaki miras, arazi sınırları ve sulama gibi konulardan müteşekkil anlaşmazlıklarla karakterize edilebilir; fakat yetiştiriciler gibi köylüler de kriz zamanlarındaki karşılıklı yardımlaşmalar yanında, komşularıyla beraber (hayvan gütmeye, hasat, yolları iyileştirme ve arklar sulama gibi) belli oranda bir kooperatif çalışmasını üstlenmek zorundadırlar. Daha düşük düzeyde, özellikle mera ve su hakları söz konusu olduğunda bu gerilim ve bağımlılıklar, yakın meskenler arasında da ayrıca söz konusudur. Bu bağlamda dini adayış, bir mesken içerisindeki (genel bir ulûhiyete karşılıklı bağlılık) ev halkının birlikteliğini meskenler arasındaki (genel bir tapınakta ibadet) danışmayı kolaylaştırabilir. Öte yandan aynı zamanda dinler, meskenler arasındaki kronik ve inatçı bir çatışmanın kaynağı, vesilesi ve ona karşı bir yakarış imkanını da ifade ederler. Otorite ve iş bölümü gibi hususlar dikkate alındığında, (hiyerarşi, adalet ve heyecan tarzları aracılığıyla) köylü olmayan toplumlardaki gibi köylülerde de dinin rolünün aynı olduğu görülür.

Hayati öneme sahip sosyal ve ekonomik bir ünite olduğundan ev ahalisi, doğumda aile üyelerinin özdeşliğine, evlilikte ailenin ekonomik ünitelerinin birleşimine ve ölümden ailenin yeniden organize edilmesine özel bir önem atfederler. Çoğu köylü toplumlarında aile üyelerinin ölmüş ruhlarına karşı özentili ihtimam, ev veya çiftliğin sosyal kişiliğinin her bir sakinin öte dünyadaki yaşamlarında da devam edeceği anlamına gelir. Sonuç olarak bu din ve kimlik ilişkisinin özdeşliğinin ötekilerden ziyade niçin köylülerde daha güçlü olması gerektiğinin birtakım nedenleri vardır.

Yerel bir fenomen olarak köylü dini hakkında ancak, surveylere veya (sözlü belgelere ilişkin nadir dokümanlar yanında) yazılı kaynaklara dayanarak kısmen iyi bir çalışma yapılabilir. Doğa, toplum ve kimlikle ilişkileri kutsayan bu yolların anlaşılması için yaşanmaları gerekir. Bağlam çok önemlidir çünkü o, aksi takdirde evrensel olarak gözükebilecek dini davranışa ilişkin anlamı daha özel bir yerel çeşitliliğe ait olarak verir.

Aslında inançlar, sadece köylüler için değil birçok insan için düşünsel olmaktan çok (ibadet ve ritüel anlamında) davranış ile alakalı bir şeydir. Bu tip inanışlar ancak yok olmakla yüz yüze kaldıklarında herhangi bir din uzmanı veya ender görülen meraklılar tarafından formüle edilir veya açıklanırlar. Yaşanan dinle alakalı birçok çalışma bu nedenle

hakkında fazla söze hacet olmayacak derecede doğru kabul edilen bir çalışmadır. Köylü din çalışmalarının bir sonucu olarak, kabile toplulukları araştırmalarında antropologlar tarafından kullanılan bazı metotlar benimsenmiştir. Halkın dini faaliyetlerine, yerel yorumlamalara, şahsi biyografi ve bir takım fikir ve şüphelere özel bir ilgi göstermeleri sebebiyle onlar kırsal toplumlardaki geniş dönemlere has kaldılar.

Fakat köylü dinleri sadece yerel, zirai ve beşeri ilgilere belirginleşmezler. Çünkü köylüler daha geniş bir ticaret ve iktidar ağı içerisindeki uzmanlardır. Burada zirai yaşamın savunmasızlığı hesaba katılırsa bu ağ içerisinde genel olarak onlar kendilerini doğal bir konumda bulurlar. Hükümetin hayati görevlerinden birisi şehirler için yeterli bir gıda desteğini garanti altına alma zorunluluğudur; köylü toplulukları, hem korunmuş hem de istismar edilmiş olması hasebiyle bu amaç için donatılmışlardır. Şehir sakinleriyle benzer yönleri olduğuna inanılan ve genel olarak daha geniş toplumlar ve uluslar arası mübadele sistemlerine kadar uzanan köylü toplumunda dinin başat bir bileşeni daima mevcuttur. İlahi varlıklara, kutsal mekanlara, ritüellere ve genellikle kurumsal dini organizasyonlara sahip olan bu dinler köylü ve köylü olmayanlarda yaygın olarak mevcuttur.

Bu sebeple kişi köylü toplumunun aslen müstakil oluşundan daha çok köylü dininin aslen müstakil oluşundan bahsedebilir. Köylü dini, kozmik ve etik anlamda genel bir referans çatısı, düzenli bir sosyal ve ekonomik etkileşim için terimler ikame eden bir yapı sunan daha büyük dinlerin tamamlayıcı bir parçasını ifade eder. Aslında çoğu kez köylüler, dinlerinin kendine özgü tarımsal özelliklerini belirgin bir şekilde farklı ve ayrı bir şeymiş gibi tecrübe etmemeleri sebebiyle, köylü “dininin” dindarlıktan başka bir anlama sahip olduğunu söylemek yanlış olur. Çünkü köylüler hemen hemen her zaman Hıristiyan, Müslüman, Yahudi, Budist’tirler veya kendi mevcut alanlarının dışındaki bazı başka dinlere bağlıdırlar.

Daha geniş bir sosyal bağlamda yetişen din uzmanlarının köylü toplumundaki varlığı, köylü toplumunun bilhassa yerel amaçları için adapte edebileceği yeni teknik, fikir ve imajlardan müteşekkil sonu gelmez bir kaynak imkanı sunar. Robert Redfield’i takiben antropologların köylülüğe ait “küçük gelenek” diye adlandırdığı şeyin taşrada uzun süreler sonunda “büyük gelenek” ten arta kalan şey olduğu tezi kent ilahiyatçıları ve idarecileri tarafından reddedilmiştir.

Köylülerin bizzat kendileri ve onları etkileyen daha büyük siyasi ve dini sistemleri bir çok değişikliklere maruz kalmasına rağmen, fiziksel ve sosyal durumlarının uzun süreli durağanlığı sebebiyle, dinlerin bazı yönleri dikkate değer ve belki de yanıltıcı bir sürekliliğe sahip olmuştur. Örneğin, bütün dünyadaki günümüzün mevcut tablo ve heykelleri, daha önceden var olan ama şu an yok olmuş dinlerden unsurlar içerirler; tazim mekanları daha önceki ibadetlerdeki gibi bir takım mekanlara yerleştirilmiştir ve bir çok bölgelerde adaklar ve adak adama biçimler iki bin yıla aşkın bir sürede esasta değişmeden kalmışlardır.

Bu durum süreklilik gösterse de tutum ve kimlikteki büyük değişiklikleri maskeleyen sebebiyle çoğunlukla yüzeyseldir. Yani bir kişi, Kur'an öğretilerinin tersine, Müslüman olup sığır suretlerine adak bırakmak suretiyle günah çıkararak belli bir grup köylüyü tespit ettiğini söylediğinde onların gizli birer pagan olduklarını söylemek yanlış olacaktır. Uygulamalı çalışmalar, hem müminlerin iddia ettikleri ve hem de fiili olarak işledikleri ve hissettikleri şeyleri içine alan din konusundaki tasavvurlarımızı genişletmiştir. Bu nedendir ki, örneğin İslam dini ancak tamamıyla Müslümanların dini inanç ve eylemlerinin toplamı olarak anlaşılabilir. Başka bir yönden büyük dünya dinleri pratikte, inançlar, ritüeller ve organizasyonların ortak özünü oluşturan farklı yerel adaptasyonların geniş çaplı bileşiminden ve mozaiklerinden ibarettir.

Köylü dini, bir takım unsurlar ve farklı geleneklerin bakiyeleri olarak gözükebilen bir şeyden ibaret olması muhtemelse de, pratikte bu unsurlar, inananlar için genellikle bölünmez fonksiyonel bir bütün teşkil ederler. Köylüler arasında bu bakiyeler tasavvurunun mevcut oluşu çoğunlukla, kilisenin tasvip görmeyen davranışları hurafe olarak damgalama çabalarının bir sonucudur ya da ilk dönem folklorcularının geniş bulgularının, köylü dininin farklı yönlerine ilişkin meseleleri "yüksek" ya da "alçak" esasına göre çözme eğiliminde oluşu sebebiyledir. Daha sonraki bilim adamları çalışmalarını bu yönlerin bir bütün olarak birlikte nasıl işlediğinin görüntüsü üzerinde yoğunlaştırdılar.

Köylü ya da halk dini çalışanlarının karşılaştıkları bir diğer problem, kendisiyle kıyaslanabilen bazı şeylerin bulunması olmuştur. Bir taraf onu "popüler" din olarak ele aldı ve daha büyük kilise ve doktrinlerin emredilen normlarıyla kıyasladı. Çoğunlukla da o, "küçük" gelenek olarak "büyük"le kıyaslandı. Fakat bu tip kıyaslamalar her zaman verimli çıkmamıştır. Çünkü onlar oldukça farklı iki şeyin kıyasını içeriyorlardı: Bir tarafta yaşadığı şekliyle bir din, öte tarafta ise neredeyse bir yaşam biçimi sunan ve aslında köylü ya da köylü olmayan her çeşit insan tarafından sıkı bir şekilde yaşanamayan bir dizi normlar.

Bu metoda dayalı bir arındırma, köylülerin dini yaşamı üzerine merkezi din kurumlarının uygulamalı saldırılarına ilişkin bir gözlemi gerektirmiştir. Örneğin, köylü dininin etkili bir şekilde düzenlenmesi, günün ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi ve dışarıdan bir revizyona tabi tutulması gibi. Avrupa'da bu saha çalışması, kilise ziyareti ve hükümet kayıtlarını kullanan uzunlamasına çalışmalar aracılığıyla yapılmıştır.

Clifford Geertz'in Java'daki çalışması gibi alternatif bir yaklaşım köylü dinini, büyük bir toplumdaki din adamı olmayan (lay) sınıfla ve köylü olmayanlarla kıyaslar. Fakat kentli veya köylü olmayan halk sınıfındaki dindarlara ilişkin şu ana kadar genel bir bilgi eksikliği mevcuttur. Aynı zamanda köylülerin dininin, doğal manzaraya olan ilgisinden farklı olarak, belli bir zaman ve toplumdaki kentli-din sınıfından olmayan insanlarınkinden temelde farklı olduğundan emin olmak zordur. En azından bir takım mekanlar ve zamanlar açısından, köylü ve köylü olmayan dindarlık arasındaki bir ayrım özellikle ilgi çekici çıkmamıştır.

Yeterli derecede ilgi ve kanıtla çalışıldığında köylü dindarlığının, şu ana kadar “medeniliğin” alanına ait diye düşünülen niteliklerin bir çoğunu paylaştığı görülür. Örneğin köylü dini mutlak anlamda homojen değildir. Hatta tek bir dini pratik olduğunda bile, ister 13. yy. Fransız köyünde olsun ister 20. yy Çin köyünde olsun, muhtemelen bir dizi tereddüt, fikir ve spekülasyon mevcuttur. Köylü dini hususi surette sabit ve değişmez değildir. Tarih boyunca köylüler din değiştirmiş, din değiştirilmiş veya bir dinden başka bir dine geçmeye çalışmıştır. Ayrıca köylüler sürekli ve de içgüdüsel olarak dindar değildirler. Köylü dininin farklılıklarının uzun süre yaygın olduğu yerler vardır ve son zamanlarda bütün yaş ve cinsiyet gruplarının ateist yönetimler altında coşkulu bir şekilde dini terk ettikleri bilinmektedir.

Aslında son yüz elli yılı aşkın bir süredir dünya ekonomi-pratiğindeki radikal değişiklikler, köylü dininin incelenmesinde kullanılan terimleri etkiledi. Hizmet sektöründeki gelişmenin yanında, kent ve kırsalın endüstrileşmesi köylü ve kentli yaşam tarzları arasında yaygın bir homojenliği beraberinde getirdi. Şehirlere mevsimlik göçler, şehirli akrabaları sürekli ziyaret, uluslararası çalışma gücündeki köylü katılımı ve okur yazarlıktaki muazzam büyüme, buna ek olarak radyo ve televizyonların yaygınlığı yeni dini stil ve kültürlerin köylüler arasında daha hızlı bir şekilde yayılmasında yardımcı oldu.

Bir çok yerdeki ufuk genişlemesi, köylülerin dini hususlarda “ötekilik”lerinin daha bir farkına varmalarını sağladı. Böylelikle baskın kültür tarafından önerilen davranışsal ayrımları bizzat kendileri benimsediler. Bazı bilim adamları bu süreci “bikültüralizm”<sup>\*</sup> olarak ifade ettiler: farklı düzeylerde (mahalli ve metropolitan) farklı tarzlarda işleme, ikisi arasında açıkça bir ayırım yapma, uygun bir şekilde davranışta fark gözetme.

Bu “bikültürel” güvensizliğin bir sonucu olarak, kendi dinlerine bağlılıklarında bir zayıflama ve uygulanamaz hale getirme söz konusu olduğundan köylülerde yoğun bir dini ve siyasal rekabet mevcuttur. Köylülerin de şu anda dahil olduğu küresel ekonomiye uygun küresel bir dini rekabet mevcuttur. Peru’nun Altiplano köylüleri arasında gözlem yapan bir kişi Amerika ve Avrupalı dini organizasyonlar tarafından yapılan yardımlara ve modellere dayalı bir çok yaşam biçimleri bulacaktır. Aslında sınıf/klan ayrımcılığının bir kısmı, günümüzde dünyanın diğer bölgelerinden gelen rakip dinlerle açıklanmaktadır.

Fakat köylülerin sadece büyük dinleri seçme zorunluluğu söz konusu olamaz; tersine antropolog Eric Wolf’un işaret ettiği gibi, yaratıcı taklit veya gizemcilerin ve peygamberlerin telkinleri aracılığıyla köylü dininin değişime ilişkin bir çok örnek mevcut olmuştur. Bir kısmı milenyum hareketleri<sup>\*</sup> ve öteki radikal arınmacı tarikatlar biçimine büründü. (Mormonlar ve Monnonitiler gibi bir kısım dindar yenilikçi gruplar, köylülerce oluşturuldukları kadar köylülerin oluşumuna da etkide bulundular.) Ayrıca, Afrika ulus

<sup>\*</sup> Bir ülkede iki ayrı kültür unsurunun mevcudiyeti

<sup>\*</sup> Kıyametten önce barış ve selametın hüküm süreceğine inanılan bin yıllık devreye inanan hareketler.

devletlerinde kabile insanları köylü olduğu için, yeni koşullara bağlı olan ve çoğunun faaliyet alanının olarak sırf yerel değil tersine ulusal veya uluslar arası olduğu yeni tarikatlar ve kültürler zuhur etmeye başladı.

Ulus-devlet bağlamında, köylü dini oldukça kolay politize olmuştur. Birbiriyle örtüşen iki faktör işler haldedir. İlki, beşeri-ilahi ilişkiler kutsamaya hizmet etmektedir ve o surette aile, köy ve ulustaki kişisel kimliklerle bağlantılıdır. İkincisi, köylülerin büyük coşkulu gücü içinde barındıran ilahi figürlere bağlılıklarını karakterize eden süreklilik ve karşılıklı alış-veriş durumu. Hem kimlik hem de coşkun güç kuşatmasının hükümetlere, siyasal partilere ve bizzat kiliselere sürekli bir çekicilik sunmak suretiyle, nispeten bir teveccühe sahip bölgelerle sınırlı uluhiyetler içerisine yerleştirilmiştir. Şayet siyasal faaliyetin etkili kanalları, Latin Amerika ve Doğu Avrupa'nın çoğunda olduğu gibi bloke edilirse yerel din, onun tapınakları, ilahi koruyucuları ve rahipleri, bütün köylü yaşam tarzı için sembol haline gelebilir. Bu nedenle köylü hoşnutsuzluğu din sayesinde karizmatik bir ifade tarzı bulmuş olur. Aynı semboller sayesinde, tamamen nüfuzlu hükümetlere sahip modern Çin, ilk dönem İspanya veya İspanya işgalindeki Meksika gibi güçlü devletlere rağmen özel dini eylem ve inançlar, bir takım köylüleri bağımsız bir kimlik ve eylem payı ile, özel yaşamın politize olmasına karşı bir tampon ile donatmıştır.

Köylü dini çoğunlukla köylü olmayan liderler tarafından harekete geçirilmiş veya istismar edilmiştir. 19. ve 20. yy. da edebi romantikler, folklorcular ve benzer biçimde milliyetçiler köylü dininde, yabancı tahakkümüne rağmen yerli bir üstünlük, ilk dönem yerli kültür ve kimliğinin bir hikayesini gördüler. İrlanda, İngiltere, Polonya, Bask bölgesi, Yunanistan, Yugoslavya, Ermenistan, Baltık devletleri, yine dünya çapında Avrupa'nın sömürgeci imparatorlukların çoğundaki bağımsızlık ve otonomi isteyen hareketler, kentli elitin bir çeşit taşralaşmasını içeren yüzeysel düzeydeki köylü dininin coşkusunu besledi. Aşırı fakat dikkate değer nitelikteki bir örnek Muhandas Gandhi'nin avukatlıktan köylülüğe dinsel dönüşümüdür.

İdealleştirmenin bu tipi, aydınlanmacı laiklik taraftarlarınca paylaşılan bir tutumu ve pagan hurafesi olan köylü dindarlığının çoğunu uzunca bir süre içinde barındıran metropoliten dinsel doktrinlerinin yüzünü ifade eder. Hem din adamları hem de kültürlü kesim nazarında köylü dini, hem ortodoksi ve hem de medeniyetin değer biçtiği şeyin karşısında “öteki” konumunda kalmıştır.

Görünürde bu karşıt bakış açıları, gelenek, tortular ve durağanlık üzerine vurguları sebebiyle, köylü dininin değişim dinamiklerinden veya onun şu anki mevcut rollerinden ziyade geçmişine ilgi gösterirler. Bu idealleştirme ve mahkum etme, daha fazla karmaşık ve belki de daha az uysal bir gerçekliğe kısmen sahip olan bu dinin bütünlük ve homojenliğine katkı sağladı.